

УДК 811.373.7'161.2

ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНІ ЛІНІЇ ОДНІЄЇ “ДЕЛІКАТНОЇ” ВАРІАНТНО-СИНОНІМІЧНОЇ ГРУПИ

В. Д. Ужченко

Стаття присвячена аналізу ФО зі значенням “зраджувати в подружньому житті”. Названі вислови складають доволі розгалужену варіантно-синонімічну групу, в якій виокремлено декілька фразеосемантичних ліній.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, варіантно-синонімічна група, фразеосемантичні лінії, внутрішня форма.

Традиційно заборонені для прямого називання поняття “порушувати вірність у коханні”, “чужоложити”, “зраджувати в подружньому житті”, “зраджувати в шлюбі”, “порушувати подружню вірність”, “зраджувати чоловікові (жінці)” тощо, вербалізовані фразеологічними одиницями (ФО), звичайно однопозиційними, вимагають суб’єктного оточення (назви чоловічої чи жіночої статі, коли гендерний аспект чітко простежується, або без різниці в статі), експресивні та пейоративно позначені, фіксуються різними фразео- і пареміологічними джерелами (Словарь української мови Б. Грінченка, 1907; Українські приказки, прислів’я і таке інше, 1864; Галицько-руські народні приповідки І. Франка, 1901 — 1910; Фразеологічний словник української мови Г. Удовиченка, 1984; Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини, 1990; Словарець бурсацького говору К. Широцького, 1998; академічний двотомний Фразеологічний словник української мови, 1993; Фразеологічний словник української мови В. Д. Ужченка й Д. В. Ужченка, 1998; Матеріали к диалектному фразеологічному словарю Воронежской области О. Шестакової, 1972; Lidowa gŕeni Й. Заоралека та ін.) і були предметом уваги багатьох дослідників, зокрема, Л. Скрипник, Ф. Медведева, А. Івченка, В. Коваля, Б. Сихти, А. Домбровської та ін.

Подібні поняття узус старанно евфемізує, чим стимулює численні фразеологічні субститути: *наставляти роги кому, скакати в гречку; перелюб з ким зчиняти* [1, т. III, с. 125], *ходити в біб* (вираз записаний у Карпатах), ссл., сст. *великого хвоста мати* “гуляти, зраджувати чоловікові” (Та вона такого *великого хвоста має*, що бідний її чоловік, Кір), *повісити чайника* “зрадити, обманути” (у подружньому житті), *козла водити* (Бонд), *поїхати на охоту* (Лисич, Луган), пор. ще: Як почав чоловік *на охоту їздить* — добра не жди, десь загуляв (фіксація аспірантки Т. Д’якової), *піти (ходити) на промисли (промисел)* (Солон, Усп), пор.: Тільки вийшла заміж, а вже *пішла на промисли*: чоловік синців наставив (Усп), *з рибалки носити копчену рибу* (— Як живеш? — Було б усе гаразд, та мій почав з рибалки носити копчену рибу, Анд) [2, с. 265]; тут внутрішню форму вислову можна сприймати

таким чином: зі справжньої рибалки носять свіжу, а не копчену рибу; гуц. *хо'дити йек 'ф'іра без 'дишл'а*; див. також ФО за участю антропонімів: [*хо'дити*] *йаг бог'данка ў андр'ііцев'ім*; [*хо'дити*] *йек 'толош' паран'д'уч':ин* [3, с. 151].

Джерелом дослідження стали багатотисячні картотеки В. Ужченка та Д. Ужченка, фіксації різних словників, реєстр Фразеологічного словника східнословобанських і степових говірок Донбасу [2], матеріали дисертацій. Названі вислови звичайно аналізують “єдиним” потоком, хоча, як будемо бачити, генетично, структурно-семантично вони далеко не “однорядні”, а складають доволі розгалужену варіантно-синонімічну групу, проте в ній можна виразно намітити декілька фразеосемантичних ліній, аналіз яких і буде становити мету нашої статті.

1. Фразеологізми, утворені за участю часових маркерів: *працювати (робити) в другу, третю, четверту*) зміну “зраджувати в подружньому житті”, *працювати в нічну зміну* “тс.”. За даними, наприклад, ареального словника східнословобанських і східностепових говірок, вони відзначені в 23 населених пунктах (Врубівський Лутугинського р-ну, Новоайдар, Новоборовиці Свердловського р-ну, Сичанське Марківського р-ну, Сніжне та ін.) [2, с. 139]. Метафора подібних висловів уgruntовується на тому, що “специфічна” праця звичайно припадає на вечірні чи нічні “зміни”.

2. Фразеологізми, утворені за участю просторових маркерів. Серед гуцульських говіркових ФО, наприклад, М. Олійник називає такі моделі: [*Ходити*] + як + рухомий елемент + у (на) + ткацькому верстаті = “зраджувати у шлюбі”: *хо'дити йек 'ч'оўник ў к'роснах* (*Хо'дит йек 'ч'оўник ў к'роснах / ни ш'і'нує 'ж'інки / а до л'убасок 'перш'иі*); [*Ходити*] + ні + твердою поверхнею + ні + хиткою, небезпечною поверхнею = “зраджувати у шлюбі”: [*Хо'дити*] *н'і до'рогоў н'і йар'ком*, [*хо'дити*] *н'і 'берегом н'і во'доў* (*Во'на 'ходить н'і 'берегом н'і во'доў / а 'д'іти си'дет без 'мами; Йек во'на за 'него в'ід:аласи / то тої стаў хо'дити н'і до'рогоў н'і йар'ком / переба'ч'ейте*). Внутрішня форма ФО таких моделей відображає “почергове перебування предмета в кількох точках, що асоціюється з невірним партнером”, “хто ходить манівцями, без конкретного напрямку”, “стан людини, що перебуває на межі поміж сталим партнером у шлюбі і позашлюбним” [3, с. 150].

3. Фразеологізми, які реалізують протиставлення на основі тематичного параметра **свій — чужий**: *Не стрибай у нашу гречку, бо ноги попереламаєш* (І. Микитенко) // *Я чоловік сімейний і в чужі гречки не скакаю* (О. Гончар). Ідея чужого (“чужого”), стороннього простежується, зокрема, у лемківських виразах Східної Словаччини, що містять атрибут “чужого” (“чужого”, “другого”): лемк. *ход'їти на дрўгы грўшкы, ход'їти до чўджой капўсты, ход'їти до дрўгой пивнїці, ход'їти до чуджбо ревіру* (*ревір* — ділянка), *ход'їти до чўджой стўдні* “порушувати подружню вірність” [4, с. 44, 63, 112, 129]; гуц. *хо'дити до чу'жойі 'постені* (*Ни хо'ди до чу'жойі 'постен'і / бо к'і наб'йут'*), *хо'дити до чу'жойі 'хати* (*'Ходиш до чу'жойі 'хати / а 'думайш / н'іх'то не з'найі*). М. Олійник уписує їх до моделі [*Ходити*] + до + чужої + власності = “зраджувати у шлюбі” [3, с. 151]; *як би він ні жив, та жив, аби в чужу гречку не вскакував; не скакай у чужу гречку, бо лихо тобі буде* (Лівобічна Україна), *не скакай у чужу гречку*,

бо біда тобі буде (Брацлавщина) [5, с. 391], *убратися в чужу солому [та] ще й шелестіти* [6, т. IX, с. 449]. У Грінченковім Словарі згадана (з посиланням на “Знадоби” І. Верхратського) “чужа грядка” — *сягнути в чужу грядку* [1, т. I, с. 334]. Поляки уживають ФО *nie chodz w cudzy groch; było tobie w cudzy groch nie łązić* [7, т. I, s. 736], росіяни — *парить кишкú в чужом горшкú* “жити з чужою дружиною” [8, т. XIII, с. 251]. Промовисті й варіації на тему чужого кохання в красному письменстві: Юрко почав *через чужі ліси плигати* (Н. Тихий); Її любий та милий чоловіченько *походив по чужому гречаному полю* (А. Дімаров).

4. Близька до попередньої фразеосемантична лінія “відхилення від установлених правил поведінки” в подружньому житті. Вона позначається вербальними маркерами *сторона, бік, наліво*. На Охтирщині (Західна Слобожанщина) нами зафіксовані вислови *ходити/стрибати/скакати на стброну (на бік, наліво)*; на Східній Слобожанщині — *стрибати (ходити) на сторону* “мати нешлюбні інтимні зв’язки” (Ан, Іван, НижВ) [2, с. 299]. На Нижній Наддніпрянщині В. Чабаненко помітив вислів *ступить на похилу стежку* “почати розпусне життя” [9, с. 124]. А. Домбровська, автор великого дослідження *Ewfemizmu współczesnego języka polskiego* (“Евфемізми сучасної польської мови”), свідчить, що вислови, які стосуються позашлюбних сексуальних стосунків, називаються *skokiem w bok* (стрибком убік), *ktoś ta coś na boku* (хтось має щось на боці) [10, s. 258].

5. Символом зради з боку дружини (жінки, коханки) є концепт-компонент *роги*: Певно, твоя мама *наставляла роги* померлому Адаму Свенціцькому з якимось Шмультком чи то Янкелем (З. Тулуб); Хто вона? Примхлива донька якогось солідного таточка? А може, з тих, що вискакують заміж за стареньких академіків, а потім *наставляють їм роги*? (М. Зарудний). Компоненти *роги* та *рогатка* у складі ФО зафіксовані з широким ареалом різномовних ФО. На Луганщині (східнослобожанські говірки) ми відзначили вислови *наставляти (ставити) роги* (Білов, Луган), *зробити рогатим* кого (Кр, КрЛ, Луган, Мет, Пер, Прост, Сіверс, Стах), *роги в двері не проходять* у кого “хто-н. зраджує в подружньому житті” [2, с. 267, 268], пор. ще *спилляти рóги* “насмішка з чоловіка, якому зраджує дружина” (Ти спочатку сам *спилляй роги*, а потім з мене насміхайся!) (Дяк), дещо імпліцитно — *бленем став народним* (Мет), оскільки роги для оленя найвиразніша його візитка; рос. пск. *рога настáвить* кому “зрадити чоловікові”, *рогатку дасть/давать* кому “зрадити в коханні кому” (Пойдём к девчóнке. — Не, рогáтка данá, ни пойдум), *рогáтку получить* “довідатись про зраду коханої дівчини” [11, с. 65]. Німецький фразеологічний фонд включає евфемізовані вирази *Hörner aufsetzen, Hörner tragen*, досл. відповідно “ставити роги” й “носити роги” [12, т. I, с. 349]. Дисертантка Т. Д’якова записала в Троїцьку (Луганська обл.) осучаснений евфемізований “рогатий” вислів — *зробити з автобуса тролейбус* (Анькі зробила з автобуса тролейбус, тепер сама не рада: розводяться). Інформатори приблизно так пояснюють внутрішню форму цього “рогатого” вислову: “у тролейбус є зовнішня штанга, яка нагадує роги” (що й сприймається як атрибут зраженого чоловіка). Додамо, що в кримінальному жаргоні *рогатий* — “тролейбус” [13, с. 294].

Незважаючи на дуже давню фіксацію в українській мові (кінець XVIII ст.) “рогатих об’єктів”, пор.: “Такі [чоловіки] сиділи всі в шапках, І з *превеликими рогами*” (І. Котляревський “Енеїда”, ч. III), іншомовне походження вислову, очевидно, безсумнівне, хоч важко назвати етимон фразеологізму *роги наставити* (*приставити, приклеїти, надіти*) кому. Історико-етимологічний довідник називає принаймні 4 джерела його: 1) з німецького. Проводжаючи чоловіка на війну, дружина надягала йому шолом “з рогами” й залишалася “вільною” (треба думати, для любовних утіх); 2) з міфу про Актеона, який підглядав за богинею Діаною, яка купалася, й за це був перетворений нею в оленя. Актеон тут “рогоносець, обманутий чоловік”; 3) у німецькому імператорському указі 1427 р. заборонялося перебування в армії з дружиною. Хто порушував цю заборону, змушений був “носити роги”; 4) візантійський імператор Андронік Комнін (1183 – 1185) дозволив чоловікам тих жінок, з котрими мав інтимні стосунки, полювати в його звіринці. На воротах тих, хто мав таку перевагу, “виставлялись оленячі роги” [14, с. 493].

Академічний двотомник у вислові *наставляти / наставити роги* кому виділяє два значення: 1. Зраджувати свого чоловіка і 2. Обдурювати якого-небудь чоловіка, ставши коханцем його дружини. У другому випадку суб’єктом дії виступає не жінка (що звично), а чоловік, пор.: [Харько:] Невже ви хочете, щоб я радий був до послуги чоловікові, котрий хоче мені роги наставити? (М. Кропивницький) [15, с. 535].

6. Функціонує низка висловів з фаунонімами, що символізують зрадливість переважно чоловіка. Ось “легковажні” говірккові народні порівняння Середнього Полісся та суміжних територій: *занадився як ведмідь на пасіку (як вовк до овець, як свиня в моркву, як тхір у курятник), внадився як лисиця в курник, вчащає як муха до меду, ірон. вірний як блоха (як воша)*. Та еталоном подружньої зрадливості, мабуть, є “кіт”: *споліс. гуляє як кіт весною, занадився як кіт у комору (як кіт до сала)*, а то й з атрибутом “мартівський” (*мартівський кіт*), *березневий* [16, с. 27]. Широкий ареал східнослов’янських уживань вислову *кіт мартівський* “швидкий, спритний хлопець (особливо до дівчат)” — Луган, Лут, Марк, Сніж, Хар, Червп. Зафіксовані вони і в Східному Поділлі *вірний як кіт у березні* [16, с. 27].

7. Багато висловів репрезентують модель “стрибати + природна схованка (у функції якої виступають назви рослинного світу)”: *ссл., сст. плигати в лози* (Кір), *бігати по кущах* (Кр, Лисич, Старб), *сягати в очерет* (ДарЄ, Старб), *поблукати в бур’янах* (Зим, Старб); *у горох ускакнула* [5, с. 391], *буков. лізти в хрін* [17, с. 14], *гал. іти з ким під колос*, прокоментоване І. Франком: “значіне неясне; чи значить: іти в спіле збіже на любовні сносини, чи: йти з кимось згідно, робити в порозуміню?” [18, т. XXIII, с. 231]. У художніх текстах: ... В нас донжуани ще живучі — Перевиконують свій план... / Не в льон скакають, не в овес, Прямують вже до поетес! (О. Ющенко); Обдурює свого Тита направо й наліво, тримає свого осла під чоботом і тільки й дивиться, щоб *стрибнути* кудись, *як не в горох, то в гречку!*” (Ю. Збанацький); *Скакала в гречку й жита, лігала здуру попід небесами й погубила ті черевички миттевої втіхи?!*” (М. Рудь); *Свиня — сам стрибає в очерет, виходить сухим із нього і ще й на тебе все звалює* (О. Черногуз).

Найвідомішим серед них є, очевидно, фразеологізм *стрибати* (*скакати, плигати, вскочити*) в гречку, що має фіксації вже в найдавніших джерелах, зокрема у збірці Климентія Зіновієва: *ускочивъ у гречку; у грѣчку вскочивъ да и вво(р)вавъ* [28, с. 251]. У різних варіантах його знаходимо також у М. Номиса: *скакає в гречку* Л(убенщина), *у гречку скочив та и вворвав* [5, с. 391], у Словарі Б. Грінченка: *скака́ти у грѣчку* “порушувати подружню вірність” [1, т. I, с. 325]. Починаючи з третьої частини “Енеїди” І. Котляревського, де йдеться про жінок, які “в гречку деколи скакали”, образ був підхоплений багатьма майстрами красного письменства (П. Куліш, М. Кропивницький, Л. Дмитерко, П. Панч, Остап Вишня, І. Микитенко, О. Гончар, Григорій Тютюнник, Ю. Мушкетик, Ю. Збанацький, П. Глазовий, Д. Мордовець та ін.). Б. Антоненко-Давидович пов’язує цей вислів з козацьким середовищем: “Чому це легковажної поведінки представники обох статей стрибають саме в гречку, а не, скажімо, в пшеницю, жито чи ячмінь? Виявляється, ця поширена й тепер ідіома бере свій початок ще із часів Запорозької Січі. Як відомо, входити жінкам до центру військової організації, Січового Коша, було заборонено під страхом кари на горло. Але навколо Коша в степу було чимало зимівників та хуторів, де жили одружені козаки з жінками й дітьми. Щоб задовольнити потреби своїх родин, ці козаки вдавалися до рільництва, сіяли гречку... Отож навколо Січового коша поволі утворилися лани, засіяні гречкою. Дівчата, а часом і зрадливі молодиці з хуторів та зимівників, не маючи в степу іншого, зручнішого місця, зустрічалися з своїми коханими молодиками-січовиками в гречці. Від цього й виник вислів “стрибати в гречку...” [“Україна”, 1967, 50]. Козацько-запорізьке походження вислову *скакати в гречку* (разом із висловом *толочити жито*) поділяє і фразеолог Ф. Медведєв (“ці фразеологізми склалися серед запорізьких козаків”) [20, с. 185].

8. Нерідко на відомі фольклористичні вирази нашаровується символіка еротичного і любовного символу. У відомій казці “Котигорошко”, пише фольклорист О. Курочкін, вагітність матері героя настає після того, як вона ковтає горошину. В українській мові побутує вираз “скочити в горох”, що позначає “подружню невірність або статеві стосунки взагалі” [21, с. 151]. Горох — рослина, яка використовувалася в різноманітних обрядах і ритуалах, “пов’язаних зі шлюбом і дітонародженням” [22, с. 431]; рослина, що “стимулює дітонародження” [23, с. 51]. До гороху Митрополит Іларіон додає й такі символи, як *просо, гречку й коноплі*, які “віддавна мають і сексуальне значення, і то не тільки в нас, але і в багатьох інших народів”. Серед інших прізвиськ Венера була ще й “просяна богиня”. Гаряче парне просо, особливо на печі, чи пахкі коноплі та гречка “тягли до себе чоловіків і жінок”. Звідси й поговорка: *Не пхай носа до чужого проса*. Високі коноплі завжди давали добре сховище, тому й стали символом безпеки: *Лізь у коноплі. Вискочив, як Василь з конопель* [24, 62]. Те ж стосується й гречки. ФО *скакати у гречку* В. Коваль інтерпретує як етнофразему перифрастичного типу, іменний компонент котрої позначає рослину, що має продукуючу символіку; таке ж і словосполучення *хадзіць у жыта* “мати позашлюбні зв’язки” [25, с. 56]. *Топтати гречку* — блудодіяти [22, с. 432]. На неї звертає увагу й В. Жайворонок: “здавна в народі

рослина та її зерна мають і сексуальне значення; гаряча гречка на печі, її запахи вабили й збуджували чоловіків і жінок”. Учений із цим фактом пов’язує навіть походження найвідомішого із цього ряду виразу, пор.: “звідси й вираз “скакати (стрибати) в гречку”, що переосмислився на означення “порушувати подружню вірність” [26, с. 154]. У цьому ж руслі В. Жайворонок тлумачить і символіку конопель: “пахкі, дурманливі, вони здавна мають сексуальне значення для чоловіків і жінок” [26, с. 304].

А. Івченко висунув гіпотезу про спаш, цебто “завдання шкоди чужим сільськогосподарським угіддям”. Етимомом вислову *скакати в гречку* він вважає ономазіологічну модель “порушувати недоторканість чужих сільськогосподарських угідь” з наступним семантичним розвитком “завдавати шкоди чужим сільськогосподарським угіддям → завдавати шкоди чужій родині → мати нешлюбні статеві стосунки → зраджувати, порушувати подружню вірність”; в основі етимона ФО лежить мотив нищення рослин [27, с. 236].

На слабкість цієї гіпотези вказав В. Коваль: наприклад, рос. діал. *скакать в крапиву* аж “ніяк не може бути виявлена з позиції запропонованого А. О. Івченком мотивування” [25, с. 56]. Хоча й аргументація В. Ковалю про “магічно плодovitі рослини”, які реалізують евфемістичні формули народження дітей (біл. *упаў з грушы*, укр. *найшли в капустаі*), теж не завжди переконлива. За нашими спостереженнями, тут, у подібних формулах народження (особливо у розмові з дітьми), може виступати практично кожне дерево (рослина), зокрема, *вишня, черешня, слива, куш, буряки, трава, гарбузи, картошка, картоплиння, морква, цибуля, терник, черешня, лобода* та десятки інших [див.: 28, 273 – 277], які б довелося визнати як символи “любовних і любовно-шлюбних відношень”.

На жаль, обидва дослідники залишили поза увагою звичайний життєвий мотив, мотив “схованки”, на що прямо вказували деякі дослідники, розглядаючи еротичну символіку. Про коноплі В. Жайворонок писав: “високі, вони були й добрим сховищем” [26, с. 304], пор. також згадку про “добре сховище” в митрополита Іларіона [24, с. 62]. Л. Скрипник, висловивши припущення, що вислів *скакати в гречку* “міг виникнути і в умовах звичайного сільського побуту”, констатує, що гречка могла сприйматися “як місце таємних побачень” [26, с. 77]. Додамо й заувагу А. Домбровської: “позашлюбні сексуальні стосунки звичайно утримувалися в таємниці” [10, с. 258]. Та й чи треба когось у цьому переконувати? До речі, і в Б. Антоненка-Давидовича (якщо залишити поза увагою романтично-козацький контекст про Запорізьку Січ) є на це пряма вказівка (дівчата і зрадливі молодіці, “не маючи в степу іншого, зручнішого місця, зустрічалися з своїми коханими... в гречці”). У гречці — як у потаємному місці, схованці, див.: Той заглядав частенько в пляшку, а той тайком скакав у гречку (С. Воскрекасенко).

На нашу думку, найбільше переконує мотиваційна модель вибору такої схованки, представлена численними репрезентантами — назвами рослин, площ, покритими рослинністю, будівель, особливостей ландшафту тощо. Різними потаємними куточками для “делікатних стосунків” могло бути й місце “за плотом”, “лісою”, “курник”, “царина, покрита рослинністю”, тощо. Таку модель

можна представити фразеологічною формулою “скакати (стрибати, плигати, ходити і т. ін.) + в (у, під, за) + схованку = мати нешлюбні зв'язки (зраджувати в подружньому житті)”: *стрибати (скакати) в гречку, скакати в горох, ходити в жито, скакати в борозну* (П. Чубинський), ссл. *стрибати в куці* (НижД), зсл. *скакати в кропиву, стрибати в бузині, плигати в лози* [30, с. 176], гуц. *шт'рикнути ў гречку, заб'іх'и ў греч'ку, скоч'ити ў ка'пусту* (То не штука / заб'іх'и ў греч'ку тай у'же / а 'ля'уди пот'ім 'доўго 'будут 'пошту но'сити) [3, с. 151]; гал. *ити з ким під колос* [18, с. 231]; біл. *зайсці ў грэчку* (“Я і не зауважыў, як зайшоў у грэчку, а яна ўсе думае — пераходзім рэчку...”) [25, с. 56], *хадзіць у жыта*; рос. діал. *скакать в крапіву* “про моральне падіння дівчини”; в олонецьких старовірів: “Не скакала ли в крапиво?” (запитання старців на сповіді про гріх блудниці) [8, т. XV, с. 168]; *скочити за пліт* (В. Малик), *скочити через пліт* (“...невінчана жінка таки побоїться скочити через пліт”, М. Стельмах), *через чужі ліси плигати* (“Бо ше бракувало, щоб Юрко почав через чужі ліси плигати!”, Н. Тихий), *скочила через мост з молодшим* (Літ. Самовидця; про жінку славетного Дорошенка) [5, с. 391], ссл., сст. *заглядати до курника* (Антрац, Лисич, Новайд) [2, с. 184], *проблукати в бур'янах* (Зим, Нижн, Старб) [2, с. 50]; рос. *ходит по зеленым* (= молоді посіви) [33, с. 288]; чес. *lezt do hrachu, lézt do kopři někomu, v cizím lese se pást (porásat)* [32, с. 119, 171]. Сюди можна вписати будь-який образний конкретизатор-флоризм як номінацію схованки (*очерет, овес, льон, куці* тощо).

9. Мовленнєве використання подібних висловів породжує численні варіанти, правильна кваліфікація яких становить певну проблему. У монографії “Українська оказіональна деривація” Ж. Колоїз намагається розмежувати оказіональні фраземи й результати деяких типів структурно-семантичної трансформації. Авторка не вважає індивідуально-авторськими перетвореннями розгорнуту метафору, фразеологічний натяк, а в поодиноких випадках й еліптизацію. При цьому мають місце зміни зовнішньої оболонки узуальної фраземи: В *чужу гречку* завжди кортить *ускочити*. А тут сама *гречка* до тебе напрошується. І ту гречку звати Одаркою Дармограїхою (Є. Гуцало). Однак дериват тут “слід кваліфікувати як відфраземний, а не фраземний”, він не є надслівним утворенням, а, отже, “не має статусу фраземи”. Тут іменниковий компонент шляхом кількарязового повторення перебирає на себе значення ФО, позначає і “сам позашлюбний з'язок, і його об'єкт”. Пор. ще в Остапа Вишні: “*Гречці*” — дьоготь на ворота й вікна на дріб'язок. Подібні варіанти авторка відносить до “результатів фраземної деривації” [33, с. 179]. Такі ж і трансформації М. Стельмаха: “Марко зараз не завидував бригадирові, якого вже почав відчитувати секретар райкому за нелюбов до льону і за увагу до тієї *гречки*, через яку можна позбутися голови і ніг” (“Правда і кривда”); І. Франка: “Думав, що й вона буде! Що без неї й празник не празник і новий рік не новий рік. Помилівся, хлопче! Минулося *моє гречане*” (“Сойчине крило”); А. Дімарова: “І навіть Оксен... став *крутитися біля гречаного поля*” (“І будуть люди”); К. Світличного: “...Ні, такого в Добропіллі не буває... *Гречку ж бо скошили, а натомість моральний кодекс посіяли*”

("Добропільські вечорниці"); О. Ковіньки: " — Сказати по совісті, він життєве творив, грішних сестричок на покаянні лекції у *гречку водив*" ("Для віруючих і невіруючих"); "Ось тут його Варвара завдала *гречкоскокові* такого прочухана, що довелось просити й молити..." ("Краяни").

Як бачимо, вони вимагають підтримки вузкого чи ширшого контексту, ситуативно детерміновані.

Скорочення назв мов, говорів і говірок

біл. — білоруська; **гал.** — галицький; **гуц.** — гуцульський; **зел.** — західнословобожанські; **лемк.** — лемківський; **пол.** — польська; **пск.** — псковська; **рос.** — російська; **споліс.** — середньополіський; **ссл.** — східнословобожанські; **сет.** — східностепові; **укр.** — українська; **чес.** — чеська.

Список скорочень назв населених пунктів (Луганська і Донецька області)

Ан — Анадоль Волноваськ. р-ну Д; **Анд** — Андріївка м. Сніжного Д; **Антрац** — Антрацит Антрацитівськ. р-ну; **Білов** — Біловодськ Біловодськ. р-ну; **Бонд** — Бондарівка Марківськ. р-ну; **ДарЄ** — Дар'їно-Єрмаківка Свердловськ. р-ну; **Дяк** — Дякове Антрацитівськ. р-ну; **Зим** — Зимогір'я Слов'яносербськ. р-ну; **Іван** — Іванівка Антрацитівськ. р-ну; **Кір** — Кіровськ; **Кр** — Краснодон Краснодонськ. р-ну; **КрЛ** — Красний Луч; **Лисич** — Лисичанськ; **Луган** — Луганськ; **Лут** — Лутугине Лутугинськ. р-ну; **Марк** — Марківка Марківськ. р-ну; **Мет** — Металіст Слов'яносербськ. р-ну; **НижВ** — Нижня Вільхова Станично-Луганськ. р-ну; **НижН** — Нижній Нагольчик Антрацитівськ. р-ну; **Новайд** — Новоайдар Новоайдарськ. р-ну; **Пер** — Перевальськ Перевальськ. р-ну; **Прост** — Просторе Білокуракинськ. р-ну; **Сіверс** — Сіверськодонецьк; **Сніж** — Сніжне Д; **Солон** — Солонці Троїцьк. р-ну; **Старб** — Старобільськ Старобільськ. р-ну; **Стах** — Стаханов; **Усп** — Успенка Лутугинськ. р-ну; **Хар** — Харцизьк Д; **Червп** — Червонопартизанськ м. Свердловська.

Список літератури

1. Словарь української мови / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Борис Грінченко. — Надрук. з вид. 1907 — 1909 рр. фотомех. способом. — К.: Вид — во АН УРСР, 1958–1959. — Т. 1 — 4.
2. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. — 5-е вид. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — 348 с.
3. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 — укр. мова. — Л., 2002. — 222 с.
4. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. — Братислава: Словацьке пед. вид-во, 1990. — 259 с.
5. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Спорудив М. Номис. — С. П. б., 1864. — 304 с. (перев. 1993).
6. Словник української мови: В 11 т. — К.: Наук. думка, 1970–1980. — Т. 1 — 11.
7. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich / Pod red. akad. J. Krzyżanowskiego. — Warszawa, 1969–1978. — Т. 1 — 4.
8. Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. Т. Филина и Ф. П. Сороколетова. — Л.: Наука, 1965–1987. — Т. 1 — 22.
9. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни. — Запоріжжя, 2001. — 201 с.

10. Dąbrowska A. Eufemizmy współczesnego języka polskiego. — Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. — 419 s.
11. Словарь псковских пословиц и поговорок / Сост.: В. М. Мокиенко и Т. Г. Никитина. — СПб., 2001. — 176 с.
12. Німецько-український фразеологічний словник: У 2 т. Уклад.: В. І. Гавриш, О. П. Пророченко. — К.: Рад. шк., 1981. — Т. 1.
13. Преступники и преступления. Законы преступного мира. Лагерная живопись, уголовный жаргон / Сост. А. В. Кучинский. — Д.: Сталкер, 1998. — 400 с.
14. Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. — СПб.: Фолио-Пресс, 1998. — 704 с.
15. Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. — К.: Наук. думка, 1993. — Кн. 2.
16. Добролюба Г. Красне слово — як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. — Житомир: Волинь, 2003. — 160 с.
17. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови: Навч. посібник. — Чернівці, 1970. — Ч. 1. — 64 с.
18. Галицько-руські народні приповідки: В 3 т. / Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван Франко // Етнографічний збірник, тт. X — XXУІ. — Л., 1901 — 1910.
19. Зіновіїв Климентій. Вірші. Приповіді посполиті. — К.: Наук. думка, 1971. — 391 с.
20. Медведев Ф. П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо. — Х.: Вища шк. Вид-во при Харків. ун-ті, 1982. — 232 с.
21. Курочкин А. В. Растительная символика календарной обрядности украинцев // Обряды и обрядовый фольклор. — М.: Наука, 1982. — С. 138 — 163.
22. Войтович В. Українська міфологія. — К.: Либідь, 2002. — 664 с.
23. Коваль У. І. Народня уявлення, павер'і і прыкметы: Даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі. — Гомель: Беларускае Агенцтва навукова-тэхнічнай і дзелавой інфармацыі, 1995. — 180 с.
24. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія. — К.: Обереги, 1994. — 424 с.
25. Коваль В. И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение. — Гомель: ИММС НАНБ, 1998. — 213 с.
26. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. — Полтава: Довіра, 2006. — 703 с.
27. Івченко А. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. — Х.: Фолио, 1999. — 304 с.
28. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія. — Луганськ: Альма-матер, 2003. — 362 с.
29. Скрипник Л. Г. Из таємниць фразеології: Стрибати в гречку // Мовознавство. — 1968. — №5. — С. 76–76.
30. Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології: Дис. ... д-ра філол. наук. — Луганськ, 1994. — 453 с.
31. Шестакова Е. Н. Материалы к диалектному фразеологическому словарю Воронежской области // Вопр. фразеологии. 6. Тр. Самарканд. ун-ту им. А. Навои. Н. с. — Самарканд, 1972. — Вып. 237. — С. 261 — 289.
32. Zaorálek J. Lidová rčení. — Praha: Nakladatelství Československé akademie Ved, 1963. — 779 s.
33. Українська okazіональна деривація: Монографія. — К.: Акцент, 2007. — 311 с.

Ужченко В. Д. Фразеосемантические линии одной “деликатной” вариантно-синонимической группы.

Статья посвящена анализу ФЕ со значением “изменять в супружеской жизни”. Названные высказывания составляют достаточно распространенную вариантно-синонимическую группу, в которой выделены несколько фразеосемантических линий.

Ключевые слова: фразеологические единицы, вариантно-синонимическая группа, фразеосемантические линии, внутренняя форма.

Uzchenko V. D. Phraseosemantic lines of one “delicate” variant-synonymic group.

The article is devoted to the analyses of phraseological units with the meaning “be unfaithful in matrimonial life”. Such expressions are put together in the quite widespread variant-synonymic group, in which some phraseosemantic lines are singled out.

Key words: phraseological units, variant-synonymic group, phraseosemantic lines, inner form.

Стаття надійшла до редакції 3 квітня 2007 р.